

ФОРМУВАННЯ ДЕРЖАВНО-ПРАВОВОЇ СИСТЕМИ ОХОРОНИ ПРАВ ВИНАХІДНИКІВ В УРСР У 20-Х РОКАХ ХХ СТ.

Галина Довгань,

асистент кафедри теорії та філософії права юридичного факультету Львівського національного університету імені Івана Франка, кандидат юридичних наук

Конституційне закріплення права власності на результати творчої діяльності певним чином підсумувало генезу традицій правового регулювання інтелектуальної власності в Україні. Проте подальший суперечливий розвиток законодавства щодо інтелектуальної власності змушує науковців перейти від загальної констатації історичної цінності права інтелектуальної власності до його детального аналізу. У дослідженні вказаної проблеми вбачається виправданим історико-правовий підхід, який серед іншого дозволяє переосмислити надбання у минулому, з огляду на специфіку правової охорони інтелектуальної власності в сучасній Україні.

У сучасній українській історико-правовій науці питання історії права інтелектуальної власності в радянський період залишаються недостатньо вивченими. При дослідженні цієї проблеми використано праці вчених — представників радянської науки: А.І. Доркіна, К.В. Жудри, С.Н. Ландкофа, Є.Ф. Мельник. В основу дослідження покладено архівні документи, більшість з яких вперше вводиться у науковий обіг. Йдеться про матеріали, які зберігаються у фондах Центрального державного архіву вищих органів влади та

управління України і Центрального державного архіву громадських об'єднань України.

Метою дослідження є аналіз процесу формування державно-правової системи охорони прав винахідників в УРСР у 20-х роках ХХ ст. на основі вивчення тогочасного законодавства, архівних матеріалів.

У зв'язку з переходом у 1921 р. від “військового комунізму” до нової економічної політики (далі — НЕП), виникла потреба перегляду діючого законодавства. При Вищій Раді Народного Господарства (далі — ВРНГ) було створено патентну комісію для підготовки пропозицій щодо узгодження радянського законодавства з вимогами міжнародно-правових документів у сфері винахідництва [1, с. 38]. У результаті трирічної роботи комісія підготувала проект нового закону про винаходи, який за оцінкою спеціалістів, був наближений до кращих зразків іноземних патентних законів того періоду [2, с. 44].

Постанова “Про патенти на винаходи” була прийнята ЦВК та РНК СРСР 12.09.1924 р. (далі — закон 1924 р.). Новий загальносоюзний закон містив 41 статтю. Винаходом визнавалися нові пропозиції, придатні до промислового використання. Лікувальні, харчові та смакові

ПАТЕНТНЕ ПРАВО

речовини та речовини, одержані хімічним шляхом, патентоздатними не визнавалися. Хоча на способи виготовлення таких речовин патенти видавалися.

Законом була передбачена єдина форма правової охорони — патент. Введення в СРСР патентів було пов'язане з НЕП, яка з метою відбудови народного господарства допускала діяльність приватних підприємців, хоча і при збереженні державного контролю. У науковій літературі такі нововведення оцінювалися неоднозначно. Наприклад, Є.Ф. Мельник вважала відмову від системи авторських свідоцтв необґрунтованою. Інші зазначали, що це жодною мірою не свідчило про заперечення принципів, які містилися у Декреті 1919 р. [3, с. 47; 4, с. 20].

Строк дії патенту становив 15 років (ст. 17). Він міг бути анульований судом, якщо протягом 5 років з моменту видачі патенто власник або ліцензіат умисно не використовували винахід у промисловості. На відміну від положень Декрету 1919 р., патенто власник повинен був щорічно сплачувати мито.

Цікавим є те, що патент міг бути виданий на “загальне ім'я” у випадках:

- 1) одночасного подання тотожних заявок кількома особами, які незалежно одна від одної доведуть своє право на одержання патенту;
- 2) спільної розробки винаходу кількома особами;
- 3) надання істотно необхідної технічної допомоги винахідникові, якщо про це буде зазначено у заявці (ст. 4). Пізніше останній випадок був виключений із законодавства.

Власник патенту отримував виключне право на винахід — він міг

виготовляти, продавати, вводити його в обіг, відчужувати, передавати у спадщину, надавати ліцензії (ст.ст. 9, 10).

Слід зазначити, що незважаючи на багато прогресивних положень, у законодавстві все-таки були передбачені обмеження прав винахідників в інтересах держави. Згідно зі ст. 15 при недосягненні згоди з патенто власником, у випадку, якщо винахід стосувався державної оборони або мав особливо важливе значення для країни, держава могла примусово відчужити патент на свою користь або надати зацікавленим підприємствам примусову ліцензію. С.Н. Ландкоф зазначав, що в даному випадку були враховані інтереси як держави, так і винахідників. Зокрема, згідно зі ст. 3 Правил про порядок примусового відчуження патентів на винаходи патенто власник отримував винагороду, яка визначалася на основі оцінки тієї вигоди, яку винахідник міг би сам отримати в процесі використання винаходу [5, с. 79].

Усі патенти в СРСР видавалися Комітетом у справах винаходів при ВРНГ СРСР. У союзних республіках діяли бюро для приймання заявок, які у тижневий термін пересилали їх до Комітету (ст. 26). Після формальної експертизи заявникові видавали заявочне свідоцтво, інформацію про це публікували у “Віснику Комітету у справах винаходів” (ст. 34). Потім проводилася експертиза новизни та патентоздатності пропозиції, за результатами якої складався проект постанови за заявкою, з приводу чого теж робили публікацію. Ці відомості необхідно було опублікувати не пізніше 18 місяців з моменту подання заявки. Одночасно з цим відбувалася викладка заявки, в Україні — на

Всеукраїнській показовій постійній промисловій виставці у Харкові. Остаточна постанова про видачу патенту виносилася в разі відсутності протестів, а при їх надходженні — після їх відхилення.

Такими були основні положення закону 1924 р., який викликав неоднозначну оцінку в літературі. Дискусія точилася з приводу запровадження патентної системи, яка передбачала надання виключних прав винахідникам. На нашу думку, закон 1924 р. відзначався високим рівнем юридичної техніки, містив багато важливих на той час новел, серед яких вимога обов'язкового використання винаходу, право попереднього користувача, введення правової охорони у формі патентів, правова регламентація використання службових винаходів, вдосконалення системи експертизи.

Період 1924-1931 рр. характеризувався майже щорічною реорганізацією державних органів у сфері винахідництва — змінювалися їх назви та функції, ліквідовувалися діючі органи, створювалися нові.

З прийняттям закону 1924 р. Комітет у справах винаходів при ВРНГ СРСР як центральний орган продовжував діяти, але його повноваження скоротили до видачі заявочних свідоцтв та патентів на винаходи, свідоцтв на право користування моделями, фабричними малюнками та товарними знаками.

Запроваджена у 1924 р. патентна система зумовила необхідність одержання дозволу патентовласника на використання його винаходу державними підприємствами. У зв'язку з цим циркуляром ВРНГ СРСР №11 від 25.11.1925 р. було створено патентно-правове бюро. Основним завданням цього органу були видача

дозволів на придбання державними органами прав на винаходи як вітчизняні, так і іноземні, укладення відповідних договорів, сприяння щодо одержання патентів на винаходи в СРСР та за кордоном, реалізація та патентування радянських винаходів за кордоном.

У 1926 р. патентно-правове бюро було створено і у складі Науково-технічного відділу (далі — НТВ) ВРНГ УРСР. Однак багато трестів, особливо у галузі металургії, не користувалися послугами патентно-правового бюро як консультативного органу з юридичних питань при патентуванні винаходів [6, арк. 56].

У 1925-1926 рр. у системі ВРНГ СРСР та союзних республік були створені бюро сприяння робітничому винахідництву (далі — бюро). На ці органи було покладено облік та просування на виробництво важливих винаходів, сприяння винахідникам у технічному оформленні пропозицій, у патентуванні, надання юридичної та технічної консультації [1, с. 64-67].

В Україні бюро було організовано у складі НТВ ВРНГ, відділ винаходів був ліквідований. Аналіз архівних документів свідчить про те, що у роботі новоствореного органу було багато недоліків. У доповідній записці про стан винахідництва в Україні у 1927 р., адресованій тов. Масальському, були викладені зауваження щодо роботи бюро. Зокрема, не всі винаходи перевіряли стосовно їх технічної придатності. Реєстр винаходів не містив необхідної для статистики інформації (соціальний стан, освіта винахідника, "доля" винаходу), тому статистична розробка відомостей з винахідництва не велася. Після направлення матеріалів заявки до Ленінграду, до Комітету у

ПАТЕНТНЕ ПРАВО

справах винаходів, бюро втрачало зв'язок з винахідником. Це було пов'язане з тим, що Комітет відправляв заявочне свідоцтво та патент безпосередньо винахідникові, який не повідомляв про це бюро. Окрім цього, багато винахідників займалися патентуванням своїх розробок самостійно [6, арк. 52]. Мали місце випадки тяганини у проведенні експертизи. Цікавим фактом було те, що хоча відділи винаходів формально були ліквідовані, на місцях вони продовжували функціонувати паралельно з бюро. Наприклад в Одесі бюро бездіяло, а функції оформлення та відправлення заявки виконував відділ винаходів [6, арк. 53].

Бюро надавали поради щодо оформлення заявки. Для отримання технічної консультації винахідників направляли у відповідне підприємство та установи. Як загальне явище слід відмітити ненадання такої консультації на підприємствах та у трестах. При анкетному опитуванні виявилось, що з 170 винахідників лише 7 отримали технічну консультацію і 10 отримали допомогу у складенні креслень. Однак таке сприяння мало на меті не полегшення процедури підготовки заявки, а забезпечення подальшої реалізації винаходу на підприємстві [6, арк. 57].

Наголошували на недостатньому фінансуванні сфери винахідництва: у 1925-1926 рр. розмір асигнувань становив 2800 руб., у 1926-1927 рр. — 5000 руб. [6, арк. 58].

Мали місце випадки порушення прав винахідників, які полягали у незаконному використанні винаходів, невиконанні трестом договорів про реалізацію винаходів, укладенні договорів, які містили невігідні для винахідника умови [6, арк. 59].

Нагальною проблемою 20-х років була необхідність переходу від випадкового винахідництва до винахідництва за планом залежно від потреб техніки та промисловості. Пропонували створити Інститут винахідників — конструкторів [6, арк. 60].

У зв'язку з відсутністю відомостей про кількість отриманих українськими винахідниками патентів, неможливо було визначити співвідношення кількості реалізованих винаходів і загальної кількості патентів [6, арк. 61]. В архівних документах 1927 р. вказувалося на такі причини невеликої кількості реалізованих винаходів:

- 1) відсутність на підприємствах патентних інженерів і патентних бюро;
- 2) відсутність органу, який би займався випробуванням винаходів;
- 3) недостатнє ознайомлення із закордонною патентною літературою, що спричиняло витрату часу та ресурсів на розробку вже існуючих конструкцій [6, арк. 62].

На основі постанови РНК УРСР від 12.03.1929 р. у наркоматах, трестах, акціонерних товариствах, спілках кооперативів, на підприємствах були сформовані експертні комісії та бюро сприяння справі винахідництва [1, с. 67-68].

У 1927 р. у ВРНГ УРСР обговорювалося питання організації Міжвідомчого українського комітету сприяння винахідництву. Зазначалося, що “сучасний стан винахідництва в Україні при більшій відсталості, аніж допомозі щодо винахідників — примушує в цей час звернути максимум уваги, ...” [6, арк. 2]. Постановою НК РСІ було ухвалено створити Міжвідомчий український комітет сприяння винахідництву. Передбачалося, що цей орган сконцентрує ке-

рування роботою відомчих органів у сфері винахідництва, регулюватиме справу сприяння, виявлення, заохочення винахідників, експериментальну роботу над винаходами. Окрім цього, до завдань Комітету відносили:

- 1) організацію всебічної патентно-правової та технічної арбітражної консультації;
- 2) організацію спеціальних майстерень та лабораторій з Конструкторським бюро;
- 3) організацію відомчих органів-сприяння винахідництву;
- 4) керівництво, координування, облік та контроль за роботою відомчих органів;
- 5) організацію підвищення технічної освіти винахідників;
- 6) популяризацію, пропаганду винахідництва;
- 7) видання спеціального винахідницького органу;
- 8) організацію догляду за використанням радянських та закордонних патентів;
- 9) зв'язок з винахідницькими організаціями;
- 10) організацію нарад, лекцій, доповідей, конкурсів, виставок;
- 11) представництво інтересів винахідників у Комітеті [6, арк. 2, 3].

Ймовірно, що пізніше вирішили перейменувати цей орган, оскільки в архівних документах цього ж 1927 р. йдеться про Український комітет допомоги винахідництву. Зокрема, у постанові колегії НК РСІ УСРР щодо доповіді про стан винахідництва в Україні вказується на доцільність створення Українського комітету допомоги справі винахідництва. Було вирішено запропонувати Президії ВРНГ спільно з зацікавленими установами розробити проект організації Комітету та по-

ложення про нього [6, арк. 10]. У протоколі засідання підготовчої комісії РНК УСРР від 24.10.1927 р. зазначається, що Комітет допомоги винахідництву планували створити при Укрдержплані: “доручити ВРНГ УСРР за згодою з НК РСІ, НК освіти УСРР та Укрдержпланом скласти проект положення про комітет допомоги винахідництву при Укрдержплані...” [6, арк. 38]. Комітет був створений, називався — Комітет сприяння винахідництву, існував у складі Української економічної ради [7, арк. 91].

У 1928 р. система центральних державних винахідницьких органів була реорганізована. Замість патентно-правового бюро при НТВ ВРНГ СРСР утворили Центральне бюро по реалізації винаходів і сприянню винахідництву (далі — ЦБРВИН). До нього перейшли також функції бюро сприяння робітничому винахідництву ВРНГ СРСР, яке було ліквідовано. У складі НТВ ВРНГ УСРР почало діяти відповідне бюро.

У 1930 р. було прийнято рішення про реорганізацію винахідницьких органів. В Україні існувала розгалужена мережа державних органів та громадських організацій, функції яких мало чим відрізнялися. Це зумовило необхідність чіткого розмежування їх компетенції. Наприклад, у сфері реалізації винаходів працювало дві центральні установи — Українське центральне бюро реалізації винаходів та Всеукраїнське акціонерне товариство з реалізації винаходів [8, арк. 3]. Колегією НК РСІ 14.07.1929 р. була прийнята постанова про реорганізацію Українського відділення Центрального бюро реалізації винаходів в планово-регулюючий орган винахідництва з переданням функцій реалізації ви-

ПАТЕНТНЕ ПРАВО

находів трестам, підприємствам і Всеукраїнському акціонерному товариству по випробуванню та реалізації винаходів (далі — ВУАКТОРВИН). В кінці 1930 р. замість ВУАКТОРВИН було створено підпорядкований ВРНГ УРСР трест для випробування та використання винаходів [1, с. 72].

У доповідній записці Комітету сприяння винахідництву “Про стан винахідництва в Україні” (1930 р.) до ЦК КП(б) України зазначалося, що “немає бажаних успіхів в організації винахідництва — бюрократичне ставлення зі сторони господарських організацій і слабкий контроль зі сторони партійних, профсоюзних і громадських організацій. Незважаючи на повторну директиву Орграспреда ЦК КП(б)У у червні 1929 р. усім парторганізаціям про перевірку роботи партійних, профсоюзних і громадських організацій у сфері винахідництва, нічого не зроблено”. Однак позитивним моментом було збільшення кількості винахідників в Україні: станом на 1.05.1929 р. їх кількість становила 2350 осіб, на 1.05.1930 р. — 8712 осіб.

Незважаючи на різке зростання масового винахідництва, реалізація винаходів залишалася незадовільною: у 1928-1929 рр. було прийнято 3949 пропозицій, з них реалізовано 2600. Необхідно було вирішити проблему відсутності спеціальних заводів для виготовлення та випробування технічних розробок. Недостатньою була кількість кваліфікованих робітників, не була передбачена відповідальність за затримку реалізації винаходів [8, арк. 2]. У проекті постанови оргбюро ЦК КП(б)У про стан робітничого винахідництва в Україні у п.11 на прокуратуру покладалося завдання “рішуче вести

боротьбу з проявами тяганини і затримки при реалізації винаходів” [9, арк. 80].

Нагальною проблемою 20-30-х років було підвищення рівня освіти винахідників, більшість яких не мала достатнього рівня технічних знань. Управління профосвіти пропонувало приймати винахідників до вузів поза конкурсом та поза нормою, зараховувати в першу чергу до переліку тих, які отримують стипендію, встановлювати для винахідників, які мають великий стаж роботи, індивідуальну програму [6, арк. 8]. Висловлювалась ідея організації при вузах товариств винахідників з правом вступу до них не лише студентів, внаслідок чого вузи мали перетворитися на осередки технічної творчості молоді [6, арк. 21]. Всеукраїнське бюро сприяння робітничому винахідництву надсилало до НК освіти переліки винахідників, рекомендованих до зарахування у вузи [6, арк. 31]. Подібні переліки формувала й Українська асоціація робітників-винахідників. Наведемо приклад витягу з такого документа: “1. Менделенко І.І., 24 роки, місце праці — Київ, склад Винсиндикату, освіта середня, безпартійний, розробив машину для закупорювання пляшок — заявка №16270. Хоче навчатися на мехфаці КПІ; ...5. Настечко М.М., безробітний, закінчив тракторні курси при КПІ, комсомолец, розробив гідравлічний регулятор для тракторних двигунів. Хоче навчатися на робфаці КПІ;..6. Грюндер М.М., 26 років, працює у Києві — Електросільбуд, освіта середня, безпартійний, розробив кінематографічний апарат, поляриметр, центробіжний регулятор, електричну батарею. Хоче навчатися на мехфаці КПІ” [6, арк. 32].

Таким чином, у результаті проведеного аналізу можна зробити наступні висновки. У 20-х роках ХХ ст. в УРСР правове регулювання у сфері винахідництва здійснювалося на основі загальносоюзного законодавства. Постанова “Про патенти на винаходи” від 12.09.1924 р. відзначалася високим рівнем юридичної техніки, містила багато важливих на той час новел, серед яких введення правової охорони у формі патентів, вимога обов’язкового використання винаходу, право попереднього користувача, правова регламентація використання службових винаходів, вдосконалення системи експертизи. Характерною рисою системи державного управління винахідництвом у той час була постійна

реорганізація: державні органи часто ліквідовувалися поспіхом, не обдуманно; існувала розгалужена мережа винахідницьких органів, функції яких мало чим відрізнялися. Аналіз архівних документів свідчить, що актуальними питаннями практики застосування законодавства у сфері винахідництва були: незадовільний стан реалізації винаходів (багато розробок залишалися без уваги); недостатній рівень технічних знань винахідників; недостатня кількість кваліфікованих робітників. Водночас слід наголосити на значній увазі, яку уряд приділяв сфері винахідництва як необхідній складовій розбудови економіки держави. ♦

Список використаних джерел:

1. Мельник Є. Ф. *Розвиток радянського законодавства про винаходи* / Мельник Є.Ф. — К. : Наукова думка, 1971. — 174 с.
2. Сергеев А.П. *Право интеллектуальной собственности в Российской Федерации: учебник. — 2-е изд., перераб. и доп.* / Сергеев А.П. — М. : ТК Велби, Издательство Проспект, 2006. — 752 с.
3. Доркин А. И. *Развитие советского законодательства в области изобретательства* / А.И. Доркин // *Вопросы изобретательства*. — 1967. — №11. — С. 47-52.
4. Жудра К.В. *Законодавство про винахідництво і раціоналізацію* / К.В. Жудра, О.А. Підпригора. — К. : Політвидав. України, 1971. — 200 с.
5. Ландкоф С.Н. *История советского изобретательского права* / С.Н. Ландкоф // *Наукові записки Київського державного університету*. — Т. VII. — Вип. 2. — Юридичний збірник. — К., 1948. — С. 75-83.
6. *Центральний державний архів вищих органів влади та управління України*. — Ф. 166, оп. 6, спр. 1313.
7. *Центральний державний архів вищих органів влади та управління України*. — Ф. 2623, оп. 1, спр. 4055, арк. 91.
8. *Центральний державний архів громадських об’єднань України*. — Ф. 1, оп. 20, спр. 3137.
9. *Центральний державний архів громадських об’єднань України*. — Ф. 1, оп. 20, спр. 3070, арк. 80.